

TREČIOJO ASMENS NĖRA

V. ŽULYS

Klausimas, kaip reikia skaidyti finitines lietuvių kalbos veiksmažodžių formas, iš esmės priklauso nuo atsakymo, ar vadinamosios trečiojo asmens formos turi asmens reikšmę ar jos neturi, nes pirmuoju atveju jose galima išskirti asmens galūnes, o antruoju ne tik kad negalima, bet reikia iš naujo persvarstyti ir kitų asmens formų skaidymą. Tą skaidymą ir su juo susijusias specialias problemas paliekant kitam kartui, netradicinį požiūrį į trečiojo asmens formų reikšmę būtų galima išdėstyti gana trumpai, bet viena aplinkybė verčia atsakyti tokios minties. Tradicinis šių formų reikšmės supratimas mūsų kalbos moksle yra tiek gajus ir populiarus, kad, glaustai išdėsdčius kitokį požiūrį, pastarasis lengvai galėtų būti priskirtas prie tų nuomonių, iš kurių neretai visai subjektyviai renkama si patinkama savo nuožiūra. Kadangi – straipsnio autoriaus nuomone – tokio pasirinkimo galimybės šiuo atveju nėra, tiesiog būtina parodyti tradicinio požiūrio nepakankamumą ir nepagrįstumą, per daug nesibaiminant, kad nagrinėjimas dėl to gerokai išsiplės.

Trijų veiksmažodžio asmenų sistema lietuvių kalbos gramatikos moksle turi senas tradicijas: ją randame jau pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje, o vėliau ji kartojama ir visose kitose. Į lietuvių kalbos gramatikas ši sistema be pakeitimų buvo perkelta iš klasikinių kalbų gramatikų ir savo kilme siekia antikos laikus – Dionizijaus Trako „Gramatikos meną“, tą pirmąjį daugelio kalbų praktinių gramatikų šaltinį. Jau mokykloje taip apsiprantama ir susigyvenama su šia sistema, kad vėliau dėl jos beveik niekam nekyla jokių abejonių, o kalbininkams, rodos, telieka grynas niekas – parinkti tinkamiausius pavyzdžius jai iliustruoti.

Tradicija, žinoma, gerbtina dėl daugelio dalykų, bet nepamirština ir tai, kad ji yra tik savotiškas kolektyvinis autoritetas ir kad jokia senatis klaidingų teiginių negali padaryti teisingais. Visiškai aišku, kad veiksmažodžio asmens kategorija yra konvencionali (priklauso tik nuo kolektyvo įpročio) – nes yra kalbų, kur veiksmažodžiai asmeniu iš viso nekaitomi (pvz., danų, švedų, kinų, malajiečių), – tad jau vien dėl to reikia žiūrėti, ar perimama kategorija iš tikrųjų atitinka kalbos faktus.

Tradicinėse gramatikose ir net specialesniuose mūsų kalbininkų darbuose veiksmažodžio formų reikšmė kol kas aprašinėjama, priėmus *a priori*, kad ir lietuvių kalboje yra trijų asmenų formos. Gilintis į kalbos faktus neskatinama ir palyginti nedidelis domėjimasis mokslinėms teorijoms keliamais reikalavimais. Šiuo atveju, pvz., ypač tiksliai turėtų būti apibrėžta asmens kategorija, nes rizikinga kalbėti apie kaitymą asmeniu, gerai neišsiaiškinus, kas yra asmuo. Deja, jau patiems api-

brėžimams trūksta preciziškumo. Akademinės gramatikos apibrėžimas – „Asmens kategorija reiškia veiksmo ir jo subjekto santykį su kalbančiuoju asmeniu“¹ – yra nevienareikšmis, nes junginį „veiksmo ir jo subjekto santykis“ galima suprasti dvejai: 1) kad tai yra sudėtinio objekto (veiksmas + veiksmo subjektas) santykis su kalbančiuoju; 2) kad apibrėžime kalbama apie du atskirus santykius – veiksmo santykį su kalbančiuoju ir analogišką veiksmo subjekto santykį (nes terminu *santykis* gali būti žymimas ir santykių daugybės rezultatas²). Pasirinkus pirmąjį aiškinimą, veiksmo subjekto nerodančių veiksmažodžių formų negalima priskirti asmenų sistemai, o pagal antrąją interpretaciją tos pačios formos priklauso šiai sistemai, tad neišku, kur dėtinos vadinamųjų beasmenių veiksmažodžių formos (pvz., *šąla*). Kitokio pobūdžio trūkumai būdingi tokiam asmens kategorijos apibrėžimui: „Asmens kategorija – tai gramatinių formų sistema, rodanti santykį tarp veiksmo ir veikėjo“³. Šis apibrėžimas yra tikslus ta prasme, kad asmeninėmis neleidžia laikyti visų tų formų, kurios nenurodo veikėjo, bet, deja, yra nepilnas: nepatikslinus, kieno atžvilgiu yra nustatomas tas santykis, asmens kategoriją galima priskirti, pvz., ir veikėjų pavadinimams (nes, pvz., žodyje *mokytojas* santykis tarp veiksmo ir veikėjo yra aiškiai išreikštas).

Per daug stebėtis dėl tokių apibrėžimų neverta: tradicinio pobūdžio darbuose apibrėžimai ir nagrinėjimas dažnai eina kas sau. Blogiau yra tai, kad terminu *asmuo* vadinama ne tik gramatinių formų klasė ar kuris nors atskiras jos narys (tuos atvejus paprastai atskiriame kontekste), bet ir ekstralingvistiniai veiksmo atlikėjai, todėl kartais susipainiojama. Pvz., viena autorė, rašydama apie trečiojo asmens reikšmę, teigia, kad „trečiasis asmuo daugeliu požymių priešpastatomas pirmajam ir antrajam asmeniui. Svarbiausia yra tai, kad pirmasis ir antrasis asmuo – gyva būtybė <...>, o trečiasis asmuo – tai ir žmogus, ir bet kuris daiktas ar reiškinys“⁴. Iš to matyti, kad veiksmažodžio formomis dažnai būna gyvos būtybės(!)...

Tradiciniuose darbuose neretai daug prirašoma apie visokias smulkmenas, bet tvirta nuomonė kuriuo nors principiniu klausimu nepasakoma. Pvz., kalbant apie kaitymą asmeniu, būtų labai svarbu aiškiai pasakyti, kiek bendrinėje lietuvių kalboje yra skirtingų asmens-skaičiaus formų. Tikslaus atsakymo į šį klausimą nerasime net akademinėje gramatikoje. Tiesa, jos asmenavimo lentelėse pateikiamos 6 formos (trečiojo asmens forma dedama ir vienaskaitos, ir daugiskaitos skiltyse)⁵, bet tai gali būti tik sąlygiškas vaizdavimo būdas, o tekste taikiai sugyvena priešingos nuomonės: randame ne tik teiginius, kad „trečiojo asmens vienaskaitos ir dau-

¹ Lietuvių kalbos gramatika (toliau – LKG), II, V., 1971, p. 53.

² Apie santykių daugybą žr. R. Plečkaitis, Logikos įvadas, V., 1968, p. 71.

³ A. Paulauskienė, Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis, V., 1971, p. 35.

⁴ Ten pat, p. 49 (šioje citatoje ir kitose praretinimai priklauso šio straipsnio autoriui).

⁵ Žr. LKG, II, p. 131–138, 142–143.

giskaitos formos yra vienodos⁶, kad „veiksmažodžių vienaskaitos ir daugiskaitos trečiojo asmens formos sutampa“⁷, bet ir mintį, kad „Geidžiamoji nuosaka turi tik vieną formą, kuri vartojama tiek tada, kai yra vienas, tiek tada, kai yra daugiau veikėjų“⁸.

Klausimas, kiek yra asmenuojamųjų formų, nėra nei labai elementarus, nei savaime aiškus. Gauti į jį atsakymą tik dedukcijos keliu negalima. Iš teiginių, kad bendrinėje lietuvių kalboje yra trys veiksmažodžio asmenys ir du skaičiai, neseka, kad turi būti 6 asmens-skaičiaus formos: asmens ir skaičiaus paradigmos yra klasės, ir jų susikirtimas negarantuoja, kad visi tų klasių elementai priklauso jungtinei asmens-skaičiaus paradigmai. Nustatyti, kiek yra tos paradigmos formų, galima, tik ištyrus tekstus⁹, nes tik jie yra vienintelis betarpiškai stebimas ir intersubjektyviai patikrinamas kalbos faktų šaltinis. Aišku, kad kelias nuo teksto iki apibendrinimų nėra automatiška procedūra, nes, atrenkant ir klasifikuojant formas, neįmanoma išsiversti be reikšmės kriterijaus. Taigi asmenuojamųjų formų skaičius nėra duotas *a priori*.

Visi, kas vengia kraštutinio atomizavimo ir, klasifikuodami asmenuojamąsias formas, pirmenybę iki tam tikro laipsnio teikia išraiškos, o ne turinio tapatumui (ir dėl to, pvz., konkrečiai ir apibendrintai pavartotų vns. antrojo asmens formų nelaiko dviem homonimais), sutaria, kad bendrinėje lietuvių kalboje yra keturios skirtingos pirmųjų dviejų asmenų asmens-skaičiaus formos (pvz., *rašau, rašai, rašome, rašote*). Tose formose beveik visais atvejais galima išskirti asmenų galūnes – morfemas, rodančias veiksmo atlikėją, arba subjektą¹⁰.

Pirmojo ir antrojo asmens formų veiksmo subjektai yra komunikacijos akto dalyviai.

Komunikacijos aktą galima suprasti ir siauriau, ir plačiau, bet platesnis supratimas turi savo privalumų. Plačiai suprantamo komunikacijos akto dalyviai nebūtinai turi būti toje pat vietoje, gyventi tuo pat metu arba būti skirtingi individai: informacija gaunama ir tada, kai kalbinis komunikatas perduodamas per tarpininkus, priklauso nebeegzistuojantiems asmenims arba yra to paties individo kalbinės veiklos produktas (plg. sau pačiam skirtas pastabas). Daugelyje kalbinių darbų, nagrinėjančių finitinių veiksmažodžių formų ir asmeninių įvardžių reikšmę, paprastai operuojama siauresnio pokalbio, kalbos akto, kalbos situacijos ir pan. sąvokomis, kurios atrodo nepakankamos vien dėl to, kad apima tik dažniausius atvejus (paprastai dialogą akis į aki).

⁶ LKG, II, p. 11.

⁷ Ten pat, p. 54.

⁸ Ten pat, p. 63.

⁹ *Teksto terminas* vartojamas ne viena reikšme (plg. H. Glinz, *Linguistische Grundbegriffe und Methodenüberblick*, [Frankfurt/M], Athenäum Verlag, 1971, p. 120–130). Šiame straipsnyje tekstas suprantamas plačiai: juo vadinama visa, kas pasakyta ar parašyta (plg. L. Hjelmslev, *II linguaggio*, Torino, Einaudi, 1970, p. 36, 111).

¹⁰ *Asmens galūnės* terminas kartais vartojamas ir platesne reikšme – juo vadinami, pvz., nuosakų formantai kartu su tikrosiomis asmenų galūnėmis (plg. A. Paulauskienė, *min. veik.*, p. 36–38). Šiame straipsnyje asmenų galūnėmis bus vadinamos tik veiksmo subjektų rodančios finitinių formų morfemos. Vengiant stiliaus monotonišos, bus vartojami ir kiti absoliutus jų sinonimai: *veiksmo subjekto* (arba stačiai *subjektinė*) *morfema*, *veiksmo subjekto* (*subjektinis*) *rodiklis*.

Veiksmo subjektų vaidmenys, arba funkcijos, komunikacijos akte yra ne kas kita, kaip tam tikri santykiai su tekstu. Pirmojo asmens galūnė rodo teksto adresantą, neretai vadinamą ir kalbos autoriumi¹¹, nes adresantas paprastai yra kalbinio komunikato kūrėjas¹². Kai kuriuose darbuose jam vartojamas *kalbančiojo* terminas¹³ yra per siauras: 1) kalbinis komunikatas gali būti ir kolektyvinės kūrybos produktas, 2) kalbantysis kartais yra tik paprastas tarpininkas, persakytojas (kol tiksliai perduoda tekstą).

Antrojo asmens formomis rodomas veiksmo atlikėjas vadinamas įvairiai – ir pašnekovu¹⁴, ir kalbos neautoriumi¹⁵, ir adresatu¹⁶. Pirmasis – *pašnekovo* – terminas yra aiškiai per siauras: tinka tik dialoginėms situacijoms ir negali žymėti nesukonkretinto ar potencialaus dalyvio, todėl ir konstatuojama, kad „Antrasis asmuo neturi vienos tokios reikšmės, kuri apimtų visus vartojimo atvejus“¹⁷. Kaip ir daugelis kitų neologizmų, *kalbos neautorius* terminas yra neįprastas ir, be to, tikslingas tik tuo atveju, jeigu antrasis veiksmažodžio asmuo iš tikrųjų yra nežymėtasis opozicijos narys pirmųjų dviejų asmenų sistemoje¹⁸. Šiaip jau šis terminas tiksliau apibūdina antrojo asmens vartoseną: nesvarbu, ar jomis kreipiamasi į konkretų asmenį ar ne. Tik reikėtų patikslinti, kad „įvykio dalyvio <...> nesutapimas su kalbos autoriumi“¹⁹ yra ne pačių individų, o tik funkcijų netapatumas (nes, kaip minėta, tas pats asmuo gali naudotis ankstesniais savo tekstais). Pasyvųjį komunikacijos akto dalyvį bene geriausia vadinti adresatu²⁰, todėl šiame straipsnyje ir bus vartojamas šis terminas, labiau nepatikslinant jo reikšmės, kadangi tai yra specialus ir kaip reikiant neištirtas klausimas, neturintis tiesioginio ryšio su tolimesne analize.

¹¹ Plg. J. Kazlauskas, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, V., 1968, p. 302. Plačiau žr. L. Zawadowski, *Lingwistyczna teoria języka*, Warszawa, 1966, p. 143–144.

¹² Paprastai, bet ne visada: pvz., yra nemažai atvejų, kai laiškus, dalykinius raštus, kalbas ir kt. rašo ne patys adresantai. Išsamioje kalbinės komunikacijos teorijoje į tai reikia atsižvelgti.

¹³ Plg., pvz., A. Paulauskienė, *min. veik.*, p. 36, 43; LKG, II, p. 54.

¹⁴ Plg., pvz., A. Paulauskienė, *min. veik.*, p. 36, 46.

¹⁵ Žr. J. Kazlauskas, *min. veik.*, p. 302.

¹⁶ Plg., pvz., P. O. Якобсон, *Шифтеры, глагольные категории и русский глагол, „Принципы типологического анализа языков различного строя“*, М., 1972, p. 100.

¹⁷ A. Paulauskienė, *min. veik.*, p. 46. Pastebėtina, kad tai yra vienas iš tų atvejų, kur teorija (šiuo atveju kalbinės komunikacijos tik kaip pokalbio supratimas) sąlygoja reikšmės aprašymą.

¹⁸ Kai kurie net labai žymūs kalbininkai kritikuoja žymėtųjų ir nežymėtųjų narių skyrimą. Plg., pvz., L. Zawadowski, *min. veik.*, p. 358–360; M. Dokulil, *K otázce morfologických protikladů, „Slovo a slovesnost“*, XIX, 1958, p. 81–100.

¹⁹ J. Kazlauskas, *min. veik.*, p. 302.

²⁰ Išsamioje kalbinės komunikacijos teorijoje neišleistini iš akių įvairiausi atvejai: pvz., kad intencionalus adresatas gali skirtis nuo faktiškojo (kai užkalbinamas ne tas asmuo), kad būna fiktyvių adresatų ir pan.

Asmenų galūnės taip pat rodo, ar veiksmo subjektas yra vienas ar ne vienas. (Aišku, kad šią – skaičiaus – reikšmę galima priskirti tik veiksmo subjektams, o ne jų atliekamam veiksmui: pvz., iš sakinių *Pirkau tris knygas* ir *Pirkome tris knygas* nematyti, ar tos knygos buvo pirktos kartu ar kaip kitaip.)

Daugiskaitos pirmojo asmens galūnė reiškia 'aš ir kitas / kiti'. Tie kiti asmenys konkrečiose situacijose būna įvairūs, todėl kartais manoma, kad galima „skirti tam tikrus daugiskaitos pirmojo asmens reikšmės variantus“²¹ (pvz., 'aš ir tu', 'aš ir jūs', 'aš ir jis, ji', 'aš ir jie' ir t. t.). Tokie formulavimai yra ne visai korektiški, nes asmens galūnei priskiriama tai, ko ji iš tikrųjų nerodo: kas konkrečiai yra tie kiti asmenys, sužinome arba iš konteksto (o tuo pačiu ne iš veiksmažodžio), arba stebėdami patį komunikacijos aktą.

Manoma, kad ir daugiskaitos antrojo asmens forma žymi veiksmą, atliekamą „pašnekovo su kitu ar kitais asmenimis“²². Tokius apibūdinimus tikriausiai įteigia sąmoningas ar nesąmoningas siekimas parodyti, kad daugiskaitos antrojo asmens reikšmė savo struktūra yra analogiška to pat skaičiaus pirmojo asmens reikšmei. Deja, iš tikrųjų yra kitaip, nes dažnai net ir konkrečiose situacijose kreipiamasi į kolektyvą, nieko iš jo neišskiriant, o ką nors išskirti tuo labiau neįmanoma, kai adresatai yra nežinomi ar nesvarbūs. Dėl to tiksliau būtų sakyti, kad daugiskaitos antrojo asmens galūnė rodo ne vieną adresatą²³.

Su subjektinių morfemų skaičiaus reikšme yra susijusios ir jų sintaksinės funkcijos: vienos asmens galūnės reikalauja skaičiumi derinamų žodžių vienskaitos formos, kitos – daugiskaitos (plg.: *Įsmukau nepastebėtas, -a* ir *Įsmukome nepastebėti, -os*)²⁴. Todėl sakiniuose su pirmuoju ir antruoju asmeniu iš tokių žodžių galima nustatyti subjektinių rodiklių poklasį: *pats, -i, vienas, -a, prislėgtas, -a, pasišokinėdamas, -a* ir t. t. implikuoja vienskaitines asmenų galūnes, o *patys, pačios, vieni, -os* ir t. t. – daugiskaitines²⁵.

Taigi kalbamojo formų poklasio asmens galūnės rodo vieną ar daugiau veiksmo subjektų, dalyvaujančių komunikacijos akte. Vadinamųjų trečiojo asmens formų reikšmė yra kitokia, ir tai intuityviai suvokia daugelis mūsų kalbininkų, bet dėl tradicijos pančių tos reikšmės, deja, neįstengia tiksliai apibūdinti.

²¹ A. Paulauskienė, min. veik., p. 44.

²² LKG, II, p. 54; plg. ir A. Paulauskienė, min. veik., p. 47.

²³ Čia, aišku, atsiribojama nuo formų vartojimo antrine funkcija (pvz., mandagiai kreipiantis).

²⁴ Paliekamos nuošaly išimtyms, kai formos vartojamos antrine funkcija (plg., pvz., *Būkite malonus...*).

²⁵ Apie implikacijos taikymą kalbos reiškiniams nagrinėti plačiau žr. L. Zawadowski, min. veik., p. 80–83 ir kt.; dėl derinimo plg. ir A. A. Зализняк, Русское именное словозменение, М., 1967, p. 62–66.

Norint iki galo išsiaiškinti, kas žymima trečiuoju asmeniu, reikia išanalizuoti visus teoriškai galimus atvejus ir padaryti iš jų atitinkamas išvadas. Tokių vertų dėmesio atvejų gali būti trys:

1) Bendrinėje lietuvių kalboje yra dvi homoniminės trečiojo asmens formos, kurių viena turi vienaskaitos, o kita – daugiskaitos reikšmę.

2) Yra viena trečiojo asmens forma su dviem skirtingų skaičių reikšmėmis.

3) Yra tik viena trečiojo asmens forma su viena (kol kas tiksliau neapibūdinta) gramatine reikšme.

Kas seka iš pirmosios koncepcijos? Kadangi homonimai dėl savo reikšmės yra laikomi skirtingais kalbos elementais, aišku, kad bet kurio konkretiu atveju būna pavartota arba viena, arba kita homoforma ir, kaip matyti iš tezės formulavimo, jokio trečio atvejo negali būti. Laikantis šio požiūrio, galima sakyti, kad, pvz., sakiniuose *Vaikas (jis, ji...) bėga* ir *Vaikai (jie, jos...) bėga* linksniuojamieji žodžiai yra homoformų selektoriai²⁶, nes savo reikšme rodo, kuri iš tų homoformų yra pavartota konkrečiu atveju. Deja, lietuvių kalboje bent trim atvejais negalima pasiremti kontekstu: 1) kai veiksnyis neturi skaičiaus reikšmės (plg., pvz.: *Tai neišdegs. Kas čia darosi?*); 2) kai asmeniniai veiksmažodžiai vartojami be veiksnio (plg., pvz., *Atidarė pieninę*); 3) kai pavartojami beasmeniai veiksmažodžiai. Kadangi kiekviena šio to verta teorija stengiasi aprėpti ir vienodai interpretuoti kaip galima daugiau panašių faktų, reikia sutikti, kad arba būtina visiškai atsisakyti požiūrio į trečiojo asmens formas kaip į homonimines, arba, šio požiūrio neatsisakant, reikia įvesti ne dvi, o daugiau homoformų, tarp kurių išskirtinos ir tokios, kurios vis dėlto neturi skaičiaus reikšmės²⁷. Kadangi antroji galimybė – teiginys, kad yra bent kelios homoniminės trečiojo asmens formos – yra nepriimtina net tradiciniams kalbininkams, kalbėti apie trečiojo asmens formų homonimiją nėra prasmės.

Antrasis požiūris mažai ką tesiskiria nuo pirmojo: čia priimama, kad trečiasis asmuo visais atvejais yra dvireikšmis (turi ir vienaskaitos, ir daugiskaitos reikšmę), o iš to seka, kad vieną iš tų reikšmių konkrečiu atveju gali rodyti tik kontekstas. Kur kontekstas nieko nepadaeda (žr. minėtuosius tris atvejus), visi sakiniai aktualiai turi būti dvireikšmiai, bet tai netiesa (pvz., *Tai neišdegs* negalima interpretuoti kaip 1) 'Kas nors vienas neišdegs', 2) 'Daug kas neišdegs').

Iš viso to reikia daryti vienintelę išvadą: trečiojo asmens forma neturi jokios skaičiaus reikšmės (kitai sakant, yra nekaitoma skaičiumi ta pat prasme, kaip asmeniniai įvardžiai *aš, tu, mes, jūs* yra nekaitomi gimine)²⁸. Niekaip ne-

²⁶ Apie konteksto elementus kaip selektorius plačiau žr. L. Zawa d o w s k i, min. veik., p. 272.

²⁷ Aišku, kad būtų visiškai neprotinga laikytis pažiūros, kad ir tais atvejais, kai kontekstas nieko nerodo, vartojama viena iš dviejų minėtųjų homoformų, nes tai būtų *daiktų savje egzistavimo pripažinimas*.

²⁸ Plg. S. Keinys, Veiksmažodžio formų daryba, „Tarybinė mokykla“, 1971, Nr. 4, p. 24.

galima sutikti su teiginiu, kad šių formų „skaičius reiškiamas <...> asmeninių įvardžių bei daiktavardžių formomis“²⁹. Net neaišku, kaip šitime teiginyje reikėtų suprasti neapibrėžtą terminą *reikšti*: ar linksniuojamieji žodžiai yra tik veiksmažodžio formos ar skaičiaus reikšmės selektoriai kuriuo nors atveju (tuo pačiu priimama, kad skaičiaus reikšmę turi pati veiksmažodžio forma), ar jie tiesiog prilygsta kitų asmenų galūnėms, kurios iš tikrųjų turi skaičiaus reikšmę? Kad pirmasis iš tų dviejų galimų aiškinimų yra nevykęs, jau buvo parodyta, o antrasis nepriimtinas dėl to, kad linksniuojamieji žodžiai nėra veiksmažodžio formų elementai ir todėl jų reikšmės negalima perkelti toms formoms (pastebėtina, kad tokia procedūra veda į absurda, nes, likdami nuoseklūs, turime sutikti ir su tuo, kad linksniuojamieji žodžiai ta pat prasme rodo ir veiksmažodžio giminę bei linksnį – nes, pvz., skiriame *Jis yra* ir *Jos nėra*, – o veiksmažodžiai savo režtu – linksniuojamųjų žodžių laiką, nuosaką ir t. t.). Vadinasi, jokie kiti žodžiai trečiojo asmens formai skaičiaus reikšmės nesuteikia, ir jau sakytoji neigiama išvada yra nepajudinama.

Kadangi finitinių formų asmens galūnės rodo tik veiksmo atlikėjų, o ne ko nors kito, skaičių, o trečiojo asmens forma skaičiaus reikšmės neturi, iš to natūralu daryti dar vieną išvadą – kad trečiojo asmens forma nerodo ir veiksmo atlikėjo (arba, kitaip sakant, tam reikalui neturi asmens galūnės). Kad taip iš tikrųjų ir yra, matyti iš to, kad ši forma – kiek tik siekia į praeitį rašytiniai šaltiniai – baigėsi grynų kamiengaliu³⁰. Trečiojo asmens formoms negalima priskirti ir nulinės asmens galūnės: tuo pačiu būtų pripažįstama, kad jos rodo veiksmo subjektą, ir vėl iškiltų klausimas, kaip reiškiamas skaičius, bet jokių naujų argumentų skaičiaus reikškimui įrodyti neatsirasų. Kadangi asmeninėmis vadinamos tik formos su subjektinėmis morfemomis, vadinamoji trečiojo asmens forma nėra jokia asmens forma. Ja pasakomas tik veiksmas, kuris nepriskiriamas nei adresantui, nei adresatui ir šia prasme neturi sąryšio su komunikacijos aktu.

Kaip žinia, mūsų kalbininkai trečiojo asmens formų reikšmę kol kas apibūdina visai kitaip. Visų pirma, joms priskiriama asmens reikšmė: „trečiojo asmens forma pasakoma, kad veikia pokalbyje nedalyvaujantis subjektas“³¹. Ta reikšmė dar ir detalizuojama: veiksmo subjektas esąs „ir žmogus, ir bet kuris kitas nesuasmenintas daiktas ar reiškinys“³², o „trečiojo asmens formos, pavartotos be veiksmo subjektą reiškiančių žodžių, įgauna neapibrėžtą reikšmę“³³. Kaip traktuotini šie ir panašūs teiginiai?

²⁹ LKG, II, p. 55.

³⁰ Vadinamosios atematinės formos sinchroniniu požiūriu irgi neturi specialių galūnių. Tai matyti iš jų santykio su padalyviu: kaip greta tematinio *kneti* yra *knetint*, taip greta „atematinių“ *kosti*, *nieži*, *peršti* yra *kostint*, *niežint*, *perštint*. *Esti* dabar nebėra paradigminė forma.

³¹ A. Paulauskienė, *min. veik.*, p. 36.

³² Ten pat. Plg. ir LKG, II, p. 54.

³³ Ten pat, p. 50. Plg. ir LKG, II, p. 55.

Aprašant asmens kategoriją, gali būti nagrinėjama tik subjektinių rodiklių – asmenų galūnių – reikšmė, todėl prieš teigiant, kad trečiojo asmens forma pasakomas veikėjas, būtinai reikėtų nustatyti, kas tą veikėją rodo. Kadangi ši forma neturi jokios asmens galūnės, o veiksmažodžio kamieniu pasakomas tik veiksmas, vadinasi, arba kitų žodžių – veiksmų – reikšmė neleistinai priskiriama trečiojo asmens formoms (apie tai jau kalbėta), arba apie veikėjo buvimą sprendžiama iš veiksmo pobūdžio, bet tai – ne veiksmažodžio trečiojo asmens reikšmės komponentas, o tik tyrinėtojo išvada iš tos reikšmės⁸⁴. Iš veiksmažodžio leksinės reikšmės kartais galima gana tiksliai nustatyti veiksmo subjektą (pvz., kudaksi tik vištos, gyvauja tik pempės, pijoja tik karvės ir t. t.), bet tai nereiškia, kad veiksmo atlikėjas yra mums komunikuojamas specialia morfema: šiuo atžvilgiu *gyvauja* ir *gyvauti* nesiskiria. |

Asmens kategorijai, aišku, nepriskirtina ir apibrėžto ar neapibrėžto veikėjo reikšmė, nes lietuvių kalboje ji priklauso tik nuo to, ar su veiksmažodžio forma vartojamas veiksmo atlikėjas žymintis žodis ar nevartojamas, todėl skirtumas tarp apibrėžto ir neapibrėžto veikėjo yra būdingas ir konstrukcijoms su infinitivėmis formomis (plg. *Ponas pastatė karšyklą: Pastatė karšyklą* ir *Ponui pastačius karšyklą: Pastačius karšyklą*). Tik kalbose, kur neapibrėžtas veikėjas reiškiamas specialiomis morfologinėmis priemonėmis (plg., pvz., suomių *sanoo* 'kalba' vns. 3 a., *sanovat* dgs. 3 a. ir *sanotaan* 'kalba, kalbama'), jį galima traktuoti kaip asmens variantą.

Tradicinį trečiojo asmens reikšmės apibūdinimą dar labiau supainioja patikslinimas, kad „Trečiojo asmens forma reiškia: 1) subjekto (asmens arba daikto) veiksmą, 2) beasmenį veiksmą“⁸⁵. Tuo būdu trečiajam asmeniui, vienam iš (tradiciskai suprantamos) asmens kategorijos narių, be niekur nieko, tarsi tai būtų specifinis jo reikšmės bruožas, priskiriami asmeninių ir beasmeninių veiksmažodžių ypatumai. Iš tikrųjų tie ypatumai iš viso nepriklauso asmens kategorijos turiniui, nes asmeniniai ir beasmeniai veiksmažodžiai yra sintaksinės klasės, išskiriamos pagal valentingumą pirmojo determinanto – veiksmo subjekto – atžvilgiu⁸⁶. Galėjimas ar negalėjimas eiti su subjektą žyminčiu žodžiu yra susijęs ne su asmens galūne⁸⁷, o su leksinio kamie-

⁸⁴ Plg. L. Zawadowski, min. veik., p. 417 tt.

⁸⁵ A. Paulauskienė, min. veik., p. 49.

⁸⁶ Žr. E. Geniušienė, Lietuvių kalbos veiksmažodžių sintaksinė klasifikacija, „Kalbotyra“, XXIII(1), 1971, p. 9, 11–12. ¶

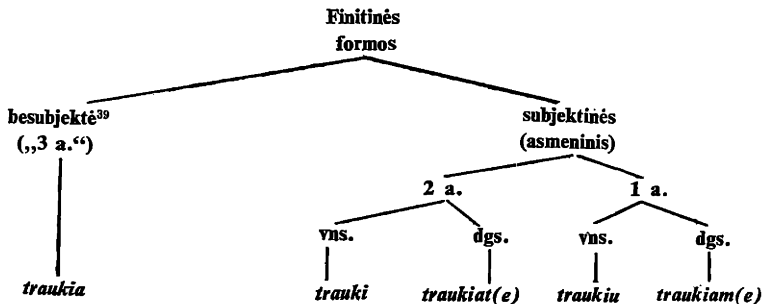
⁸⁷ Tai rodo tas faktas, kad beasmeniai veiksmažodžiai nuo asmeninių formaliai nesiskiria. Kaip jau sakyta, lietuvių kalboje ir vieni, ir kiti neturi jokios galūnės, o kai kuriose kitose ide. kalbose finitinės beasmeninių veiksmažodžių formos turi veiksmo subjekto rodiklius (plg. lo. *pige-t, pude-t* ir t. t.), taigi savo išraiška yra asmeninės (kad tie rodikliai yra desemantizuoti ir funkcionuoja tik kaip būtinai – nepraleidžiami, nenumetami – formų elementai, yra kitas dalykas). (Iš to matyti, kad, kalbant apie beasmenius veiksmažodžius, išraiškos planą reikia labai aiškiai skirti nuo jų turinio plano.)

no reikšmė³⁸, ir todėl šią ypatybę išlaiko ir infinitinės formos (plg., pvz., tą patį skirtumą tarp *Švinta* ir *Pučia vėjas*, *Pradeda švisti* ir *Pradeda pūsti vėjas*, *Švintant... ir Pučiant vėjui*, *Pradėjus švisti...* ir *Pradėjus pūsti vėjui...* ir t. t.).

Visi nagrinėtieji tradiciniai trečiojo asmens reikšmės apibūdinimai neatitinka semantikos analizės principų: juose arba vienu kalbos elementu reikšmės priskiriamos kitiems, arba specifine trečiojo asmens reikšme palaikomi dalykai, būdingi ne tik šioms formoms. Kaip tik dėl to nė vieno iš jų ir negalima priimti.

Iš to, kas pasakyta, matyti, kad bendrinėje lietuvių kalboje finitinės veiksmažodžio formos sudaro du poklasius: vienam iš jų priklauso pirmojo ir antrojo asmens formos su veiksmo subjekto rodikliais, o kitam – finitinė forma, kuria pasakomas veiksmas be veikėjo. Šių poklasių elementai skiriasi ir išraiška, ir turiniu, tad galima sakyti, kad lietuvių kalboje yra dvinarė kaitybinė asmens (komunikacijos akto dalyvio) nurodymo – nenurodymo kategorija (ši kategorija tradiciniuose darbuose neišskiriama ir todėl neturi tinkamo pavadinimo).

Finitinių veiksmažodžio formų opozicijas galima pavaizduoti tokiu grafu:

Pabaigai viena trumpa šalutinė pastaba: kadangi nėra veiksmažodžių trečiojo asmens, tai sistemingumo kriterijus ir įvardžių *jis, ji* verčia nelaikyti asmeniniais (jie yra parodomieji daiktavardžių substitutai)⁴⁰.

³⁸ Dėl to beasmenių veiksmažodžių būna ir tose kalbose, kurios iš viso neturi kaitybinės asmens kategorijos (plg., pvz., kinų kalbos faktus kn.: Лю й Шу-сян, Очерк грамматики китайского языка, I, М., 1961, p. 75).

³⁹ Terminai *besubjektė* ir *subjektinė (forma)* čia pavartoti tik išlaikyti distancijai nuo *beasmenių (veiksmažodžių)*. Pakeisti jais tradicinių terminų nesirengiama, nors aišku, kad vadinti asmeniu *besubjektė* formą gana pavojinga.

⁴⁰ Pagrindiniai šio straipsnio teiginiai buvo ne kartą svarstyti su doc. A. Girdeniu. Straipsnyje ne tik atsivėlęta į kritines jo pastabas, bet pasinaudota ir ne vienu pozityviu pasiūlymu. Už visa tai autorius jam nuoširdžiai dėkoja.

ТРЕТЬЕГО ЛИЦА НЕТ

Резюме

Широко распространенное мнение о том, что в литовском языке формы типа *rašo* 'пишет, пишут' не только обозначают действие, но и указывают на его производителя (и являются формами третьего лица), следует считать ошибочным. Значение лица этим формам приписывается не совсем правильно: о наличии производителя действия судят или по лексическому значению глагола, или значение других слов — подлежащих — относят к глагольной форме. В самом деле, глагольные формы упомянутого типа не имеют показателей производителя действия и являются неличными — они обозначают лишь действие, которое не относится к участникам акта коммуникации. Поэтому глаголам литовского языка свойственна особая словозменительная категория наличия — отсутствия указания на субъект действия.

Поскольку глагольные формы 3-го лица отсутствуют, то и местоимения *jis, ji* 'он, она' нецелесообразно причислять к разряду личных (они являются указательными субститу-тами).